

FÂRÂBÎ'NİN ŞİİR VE RİTİM HAKKINDA KISA BİR MAKALESİ *

Aydın SAYILI **

Çev. Dursun AYAN***

Bu çalışma şimdiye kadar Fârâbî'nin bilinmeyen bir eserinin, görünüşte benzeri olmayan bir 13. yüzyıl elyazması üzerine kısa bir değerlendirmesini amaçlamaktadır. Bu elyazması, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde IS.I-4650 numarada kayıtlıdır.

Fârâbî, metnin girişinde yer alan cümlelerinde ruhun her ne kadar nicel bir doğası olmasa da uyumlu bir yapıya sahip olduğunu ve tüm algılanabilir şeylere yönelik büyük bir eğilimi olduğu için bu uyumlu birleşimlerin [ruh tarafından] kolayca ayırt edilebilir ve tanınabilir olduğunu söylemektedir. [Fârâbî], bu durumun kokular ve seslerde olduğu gibi görülebilir nesnelere ve tat alma organını etkileyen şeylerde de örnekleneceğini söyler. Giriş amaçlı bu bölümden sonra çalışma, şiir konusuna ve şiirin müzik ile yakın ilişkisine yönelir.

Metnin başta gelen bölümlerinde Fârâbî, şiir şekillerinin tarihine değinir. O, insanları etkilemek ya da ikna etmek için politikacıların ihtiyaçları ile nazım türlerinin kökenini ilişkilendirir. Başlangıçtaki birtakım başarısız girişimlerden sonra, on iki edebî şeklin bu çabalardan ortaya çıktığını iddia eder fakat bu konunun başka yerlerde ele alındığını söyleyerek konuyla ilgili hiçbir bir özel ayrıntı vermez.

Şu sonuca vardım ki Fârâbî; burada, hâlihazırda *Rivista degli Studi Orientali*, vol. 17, 1938, s. 266-278'de yayınlanan ve Arthur J. Arberry tarafından İngilizceye çevrilen makalesinde ele alınan on iki edebî şekle atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle Fârâbî'nin çeşitli şiir sınıflarının doğmasıyla ilgilenirken konuyu Yunan kökenlerine kadar geriye doğru takip ettiği anlaşılmaktadır.

Fârâbî'nin bu kısa makale metnini okurken onun şiir ile müzik arasına ayırt edici net bir çizgi çekmediği şeklinde güçlü bir izlenim edinilir. Bazen, müzik konusuna girer ve çeşitli vesilelerle her iki konuda da aynı oylumda söz eder görünmektedir.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 21.07.2020 - 18.11.2020

[Aydın Sayılı, "A Short Tract of Al-Fârâbî on Poetry and Rhythm", *XIVth International Congress of the History of Science, Tokyo & Kyoto Japan, 19-27 August 1974, Proceedings No. 3*, Science Council of Japan, Tokyo 1975, (ss. 347-350)] adlı metnin Türkçe çevirisidir.

** Bilim tarihçisi, Ord. Prof. Dr., (1913-1993).

*** Dr., Türk Bilim Tarihi Kurumu. dursunayan@gmail.com,

ORCID: 0000-0002-5152-0546

Aslında, genellikle Fârâbî’de alışılacağı gibi onun bu makalesinde de tarzı özlü ve yoğunlaştırılmıştır ve eğer [metinde] ölçü, şiir ve hitabet sözcükleri periyodik olarak geçmeseydi, Fârâbî’nin metnin belirli kısımlarında şiir veya müzikten bahsedip etmediğine karar vermekte bir boşluğa düşülebilirdi. Sesler konusuyla ilgilenirken, oranlarla ilgili çağrışımlar veya açıkça oranlara atıfta bulunan terimler, bu pasajlar boyunca tekrar tekrar karşımızda durur.

Metnin daha dikkatli incelenmesi şunu gösterir ki Fârâbî’nin müzik ile şiir ilişkisinde ritim, bunların buluştukları ve birbirleriyle birleştikleri ortak bir zemin olarak tasavvur edilmiştir. Fârâbî, böylece müzik ve şiirin birbiriyle örtüşen bu özelliği temelinde prozodinin yeni bir analizini yapmış gibi görünür.

Son yüzyıl boyunca Arabistler, ritmik karakteristikleri temelinde aruzun metrik yapısını yeniden bir ele almaya çalıştılar ve her ne kadar bu noktada görüş ayrılıkları olsa da fikir birliği şuan bu soruya olumlu bir cevap verme lehindedir (Bu konuda şu yayınlara bk. S. Guyard. “Théorie Nouvelle de la Métrique Arabe”, *Journal Asiatique*, series 7, c. 7, 1876, ss. 413-579; Hölscher, “Arabische Metrik”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 74. 1920, ss. 359- 416; G. Weil. “Das Metrische Systemdes Al- alifund der Iktus in der Altarabischen Versen”, *Orients*, c. 7, 1954, ss. 304-321).

Yeterince ilginçtir ve neredeyse herkes hemfikirdir ki İslam prozodi araştırmacılarının Arapça prozodide devreye giren ritmik özellikler konusunda duygu açısından bir eksiklikleri olmamasına rağmen aruzun böyle bir özelliği hakkında bilimsel çalışma yapma görevinde yeterli deneyime, bilgi ve kabiliyete sahip değildiler. Genel olarak modern bilim adamları, İslam prozodi araştırmacılarının aruzun bu durumundan ortaya çıkan ritmik yönlerini açık bir şekilde ortaya koymada, Yunanca tabirle πόνος πρώτου denen yani teorik olarak en kısa hece süresinin bölünemezliği gibi konu ile ilgili kavramlardan yoksun oldukları için başarısızlığa düştüğünü düşünmektedir. Hatta onlar hece ve vurgunun basit kavramlaştırma süreçlerine bile sahip değillerdi ki onlar ne farklı hecelerin uzunluklarındaki orantılar düşüncesi üzerine net olarak gelebildiler ne de ritimdeki zaman evreleri üzerine gelebildiler (bk. G. Weil, *op. cit.*, ss. 304-305; G. Meredith-Owens, art. “ârud” *Encyclopaedia of Islam*, Engl. ed., c. 1, 1960, s. 669).

Oysaki Fârâbî’nin burada ele alınan makalesinde referansta bulunduğu orantılardan da tanık olduğu üzere onun böyle bir aruz analizine ulaştığı görülmektedir. Dahası Fârâbî, başka bir yerde açıkça yukarıda bahsedilen hece, vurgu (tonlama) temel kavramlarını ve teorik olarak en kısa hecede bölünemez zaman süresini ifade eder (aşağıdaki üç nota bakınız).

J. Langhade ve M. Grignaschi, Fârâbî’nin hitabet [retorik] ve şiirin mantığın parçalarını oluşturduğu şeklindeki kapsamlı ve temel görüşüne dikkat çekerler (Al-Fârâbî, *Deux Ouvrages Inédits sur la Rétorique*, Beirut 1971, s. 139).

Fârâbî'nin bu eserinde su yüzüne çıkan diğer bir temel ve kapsayıcı düşüncesi de ona göre Arap prozodisinin matematiğe dayalı olmasıdır.

Bu çalışmasında Fârâbî der ki: "... Bir sonuç olarak, [bu konu üzerinde] eskiden çalışanlar seslerin birbirine mütekabiliyetinin bu kombinasyonu için temelde on iki çeşit ölçüye sahip çıktılar. ... Bu eski araştırmacılar bu kategorilerden her biri üzerinde uyum (harmoni) ve orantı çeşitlerini çalıştılar ki bunlara verilen amaca uygun bir şekilde kategoriler yansır".

Fârâbî, sonra ekler: "Kim ki bu işi iyice kavrayıp takip etmek ister onların çalışmaları öncelikle matematikte ve ikinci olarak da doğa felsefesinde ustalıklı olmalıdır, böylece o kimse insan temel yasasındaki düzen ile bu düzenin istediği ölçü arasındaki mütekabiliyeti anlayabilir duruma gelebilir. Ancak, ne zaman ki böyle bir etkinliğin amacı sadece icra yeterliliğini kazandırmak ve pratik amaçlara ulaşmaktan ibarettir, [böyle bir kimsenin] durumu *Almagest* [adlı esere] ve astronomi biliminin bilimsel kanıtlarına dayanarak işlem yapan kimsenin durumundan çok astronomik tablolara dayanan ve basmakalıp hesaplama formüllerine dayanan bir astronoma benzetilebilir".

Söz konusu Arapça prozodinin aritmetizasyonu fikri, özgün olarak Fârâbî ile kendini göstermiştir. Çünkü bu amaca yönelik belli başlı teknik terimleri kullandığı bilinmektedir. O ritim düşüncesini müzikten almakla birlikte terimleri dilbilimcilerden ve ses bilimcilerden aldı ve bunları vurmali çalgılarda ortaya çıkan müzik terimleri yerine kullandı.

Prozodinin [söz konusu] matematikleştirilmesinin sistemleşmesi programına gelince Fârâbî, öncelikle matematiksel gerçekliklere vurmali çalgı [percussion] görünümünün indirgenmesi işlemini uyarladı. Onun yaklaşımında ikinci aşama, ölçünün zamanının idealize edilmiş bölünmez birimlerden oluştuğunu benimseyişi olmuştur. Böylelikle Fârâbî, kendi ifadesiyle "ritmin [konusunu] oluşturmayı sistematize edilmiş geometri ve aritmetikteki gibi aynı yolda temel unsurlardan başlayarak" mümkün hâle getirdi. Dolayısıyla onun konuya böyle yaklaşımı, aksiyomatik bir yapı olarak nitelenebilir (Al-Fârâbî, *Kitâbu'l-musiqi al-Kâbir*, French tr. R. D'Erlanger, c. 1, ss. 150-157, 321, not 3, c. 2, ss. 26-29). Prozodiye bu kavramların uygulanmasındaki ayrıntılar, muhtemelen bu konularda Fârâbî'nin fikirlerini benimsemiş olan İbn Sînâ'nın *Kitâbu'sh-Shifa* (D'Erlanger, c. 2.) s. 212 ve devamından takip edilebilir.

Burada ele alınan çalışması[nın] sonunda Fârâbî, şiirin şu tanımını verir: "Şiir uyumun dilidir, şiir hayalin uyarılmasındaki melekelerle sahiptir ve uyumlu ritim, şiire kimliğini kazandıran nitelikli cümle yapısı, tekrarlar ve benzer kaynak harflerin uyum içinde biri birine bağlı tutulmasıdır."

İbn Sina neredeyse kelimesi kelimesine bu tanımını yeniden üretir, üstelik bunun üzerine tanımdaki her bir kullanımın düzenlenmesini yorumlar. Diğerlerinin

arasında o, ortaya kor ki dil olarak şiir, dilbilimci ve gramercilerin ilgisidir ve şiirde yer alan şiirin muhayyileyi uyarma kapasitesi çalışması [konusu], hitabet [retorik] ve psikoloji çalışanların ilgi alanına girer ve diğer taraftan ölçü ve şiirin yol açtığı çalışmalar, bakış açısından konunun müzikoloji alanına düştüğünü ekler (D' Erlanger, c. 2, ss. 212-213).

Yukarıda alıntılanan ve Fârâbî'nin şiir tanımı üzerine İbn Sina tarafından yapılan bu yorumların Fârâbî'nin fikirleri ile uygun olduğu görülmektedir. Biz bu nedenle şu sonucu çıkarabiliriz: Fârâbî, şiiri muhayyileyi uyaran bir bilgiler çeşidi olarak mantık alanına gönderdi ve ritmik nitelikleri temelinde şiiri matematiğe dayalı addetti.

Bu çalışmasında Fârâbî, ritimin ruh üzerindeki çeşitli etkilerini gösteren birkaç özel orandan bahseder. Bununla birlikte onun, onlara ne anlam verdiğine kesin olarak karar vermek kolay değildir. Onların yorumlanmasını varsayıma dayalı basit tahminlere indirgememek için bu özel oranları, diğer belli başlı metinlerde birtakım açıklayıcı ayrıntılar eşliğinde bulmak daha evlâdır.